

İran Dış Politikasının Evrimi: Körfezde İran-Arap İlişkileri Örneği

Ramazan Kılınç*

Giriş

İran, son yirmi yıl içerisinde gerek iç politika gerek dış politika bağlamında dünyanın en radikal değişimlerini tecrübe etmiş devletlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1979 İslâm devrimi ile beraber İran'ın uluslararası sistem içindeki konumu tamamen değişime uğramış, ülke bu devrimle birlikte devrim öncesi dönemin tersine, tamamen izolasyonist politikaların uygulanmaya başlandığı yeni bir döneme girmiştir. Ne var ki müteakip dönemlerde meydana gelen bölgesel ve global değişimler (1980-8 İran-Irak savaşı, iki kutuplu dünya sisteminin çözülüşü gibi) İran'ın dış politika uygulamalarını yeniden değerlendirmesi ve güncellemesini gerektirecek bir tarzda cereyan etmiştir. İran'ın Körfez Arap monarşileri ile olan ilişkileri de bu yeniden değerlendirme ve güncelleme politikalarından nasibini almıştır.

Bu çalışmada esas olarak İran'ın son yirmi yılda yaşamış olduğu değişimin dış politikalarının oluşumuna olan etkisinin gösterilmesi amaçlanmaktadır. Bu değişimin somut sonuçlarının gösterilmesi açısından İran'ın Körfez Arap monarşilerine yönelik dış politikasının bu dönem içerisinde geçirdiği evrime değinilecektir. Böylelikle dış politika anlayışlarında yaşanan değişimin pratik sonuçları hak-

kında da bir fikir edinilmiş olunacaktır. Bu çerçevede öncelikle İran'da dış politika kararlarının nasıl bir süreç sonunda alındığı anlatılacaktır. Böylelikle İran'daki iç politika değişimlerinin, dış politika kararlarını nasıl bir yapı içinde etkilediği ortaya konularak, ülkede devlet başkanının değişmesinin, dış politika kararlarının oluşumuna etkisinin derecesi araştırılmaya çalışılacaktır. İkinci olarak İran'ın Körfez Bölgesindeki stratejik konumu ve öncelikleri üzerinde durulacaktır. Bu bölümde İran'ın bölgedeki hedefleri ve önceliklerinin yanında, İran'la Körfez Arap monarşilerinin birbirlerine yönelik güvenlik algılamaları da anlatılmak suretiyle bir bakıma bu çalışmanın hangi sınırlar içerisinde kalacağı da belirlenmiş olacaktır. Üçüncü ve son bölümde ise İran'da Humeyni, Rafsancani ve Hatemi dönemlerinde dış politika anlayışlarındaki değişimler ve bu anlayışların ülkenin Körfez Arap monarşilerine yönelik politikasına olan etkisi karşılaştırmalı olarak verilecektir.

İran'da Dış Politika Yapımı

Bu bölümde İran dış politikasında değişimin dinamiklerini anlamaya yönelik olarak İran'da dış politika yapımının enstrümanları ana hatları ile ortaya konulacaktır. Böylelikle İran dış politikasında değişim ve sürekliliğin unsurları gösterilmiş olacaktır. Bu durum, İran'ın Körfez Arap monarşilerine yönelik dış politikasındaki değişmelerin derecesini anlama adına bazı ipuçları sağlayacaktır. Bu çerçevede İran dış politikasında etkili olan temel kurumların ka-

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

rar alma süreçlerindeki etkisi analiz edilecektir.

1. Anayasa: İran'da anayasa dış politika yapımının yapısal çerçevesini ve öncelikli prensiplerini ortaya koyarak karar alma süreçlerindeki sınırları çizer. Diğer bir deyişle, İran dış politikasının temel prensipleri anayasada vazedilmiştir. Anayasanın 152. maddesinde dış politikanın İran'ı hegemonyasına alacak bütün mekanizmaları reddetmesi, tam bağımsızlığın sürekliliğini sağlayacak yapıların dejenere edilmemesi, ülkenin toprak bütünlüğünün korunması, tüm müslümanların haklarının korunması ve İran'a düşmanlık beslemeyen ülkelerle barışçıl ilişkilerin sürdürülmesi öngörülmektedir.¹ Anayasanın hemen takip eden maddesi de -153. madde- dış politika yapımında uyulması gereken bazı sınırlamaları kapsamaktadır. Buna göre hükümetlerin ülkenin doğal kaynakları, ekonomisi, ordusu ve kültürü üzerinde yabancı kontrolünü doğuracak anlaşmaları imzalamaları yasaklanmıştır. Bunun yanında, barış için bile olsa, ülke sınırları içerisinde başka bir devlete ait askerî üslerin oluşumu da anayasaya göre mümkün değildir.²

2. Dinî Lider: İran'da İslâm Cumhuriyetinin ilân edilmesinden bu yana dinî lider, dış politika oluşturulma süreçlerinde önemli bir yere sahip olagelmıştır. Dinî liderin karar alma süreçlerindeki etkisi Humeyni'nin ölümünden sonra göreceli olarak azalmış olsa da, pratikte dinî lider dolaylı ya da dolaysız olarak kendisine bağlı meclisleri de kullanmak sureti ile dış politika kararlarının alınmasındaki etkili kurumlardan birisi olma pozisyonunu bugün de halen sürdürmektedir.³ İran'ın cârî siyasal sisteminde dinî liderin yetkileri İslâm Cumhuriyetinin genel siyasal yönelimlerini belirleme, İran silahlı kuvvetlerine kumandanlık etme, savaş ve barış ilânına karar verebilme, sıkıyönetim ve olağanüstü hal uygulamalarını başla-

tabilme, devletin yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki ilişkileri düzenleme gibi geniş bir alanı kapsamaktadır.⁴

Humeyni'nin ölümünü müteakip 1989 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ile beraber, dinî liderin politik kararların oluşturulmasındaki rolü göreceli olarak kısıtlanmışsa da, karar alma süreçlerinde etkin olan organların gerek oluşturulması gerekse organizasyonunda dinî liderin belirleyiciliği ona dış politika yapımında geniş bir hareket alanı sağlamaktadır. Ayrıca Roshendal'ın da vurguladığı gibi "liderin meşrûyetini dine dayandırması da, onun dış politika yapımındaki konumunu güçlendirmektedir."⁵

3. Hükümet: İran'da hükümet, devlet başkanı, bakanlar kurulu ve Millî Güvenlik Konseyi organlarının birleşimidir.⁶

1989 yılında yapılan anayasa değişiklikleri sonrasında, daha önceki yıllarla karşılaştırıldığında, hükümetin dış politikadaki belirleyiciliğinin artmış olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla dış politika değişimlerinin analiz edildiği bir çalışma, direkt başkanlarına ağırlık verilmektedir; analiz birimi olarak 1989 sonrası için devlet başkanlarına ayrıcalıklı bir rol biçmek durumundadır. Nitekim bu çalışmada da İran'da dış politika anlayışlarındaki değişimlerin analizinde, devlet başkanlarına ağırlık verilmektedir; Humeyni döneminde devlet başkanının rolü neredeyse ihmal edilirken, sonraki dönemlerdeki değişimlere damgasını vuranlar hep devlet başkanları olmuştur; bu dönemler analistler tarafından başkanlarının adı ile anılır hale gelmiştir.

İran'da Millî Güvenlik Konseyi 1989 yılında yapılan anayasa değişiklikleri sonrasında vücuda gelmiş bir kurumdur. Bu konseyle dış politika formülasyonlarında rol alan bütün kurumlar arasında daha etkin bir işbirliğinin sağlanması ile millî güvenlik sorunları ve dış politika arasında organik bağların kurulması

¹ *The Constitution of Islamic Republic of Iran with Latest Amendments*, Islamic Assembly of International Department, s. 89.

² *Ibid.*

³ Jalil Roshendal, "Iran's Foreign and Security Policies: How the Decisionmaking Process Evolved", *Security Dialogue*, Cilt 31, No 1 (Mart 2000), s. 106.

⁴ Anthony H. Cordesman ve Ahmed S. Hashim, *Iran: Dilemmas of Dual Containment*, (Boulder: Westview Press, 1997), s. 49-50.

⁵ Roshendal, "Iran's Foreign and Security Policies: How the Decisionmaking Process Evolved", s. 109.

⁶ *Ibid.*, s. 106.

hedeflenmiştir.⁷ Bu doğrultuda millî çıkarların, İslâm devriminin, ülkenin toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin korunması ve kollanması bu konseyin ilgi alanına giren konular olarak belirlenmiştir. Bu kurum, özellikle savunma ve güvenlik içerikli dış politika kararlarının alınmasında daha etkindir. Devlet Başkanı, Genel Kurmay Başkanı, Dışişleri ve Enformasyon Bakanları gibi yüksek rütbeli devlet adamlarının bu kurulda yer alması, kurumun dış politika kararlarının alınmasındaki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

4. İslâmî Danışma Meclisi (Meclis): Anayasanın 84. maddesi, meclisteki bütün vekillere dış politika kararlarının alınma aşamasında görüş bildirme hakkı tanımıştır.⁸ 1989 yılındaki anayasa değişiklikleri öncesinde meclisin dış politika kararlarının alınmasında daha etkin bir rolü, olmasına karşılık bu yetkiler, anayasa değişiklikleri sonrasında büyük oranda devlet başkanına devredilmiştir. Günümüzde ise meclisin dış politikadaki rolü Cordesman ve Hashim'in yaklaşımları ile, uluslararası anlaşmaların ülke çıkarları ve anayasaya uygunluk bağlamında tartışılarak onaylanması gibi sadece yasamaya ilişkin bir prosedürün yerine getirilmesine indirgenmiştir.⁹

5. Dışişleri Bakanlığı: İran'da Dışişleri Bakanlığı yukarıda bahsi geçen karar alma mekanizmalarının insiyatifleri doğrultusunda çizilen sınırlar dahilinde dış politika kararlarını oluşturan ve bunları uygulamaya geçiren bir ofis olarak görev yapmaktadır.

İran'da dış politika kararlarının alınmasında etkili olan mekanizma ve bu sürece katılan organların bazıları ele alındıktan sonra şu sonuca ulaşmak mümkün gözükmektedir: 1989 yılında yapılan anayasa değişikliklerinden sonra devlet başkanlığı ofisinin dış politika formülasyonlarındaki etkisinde bir artma görülmüş ve sonraki dönemlere sırası ile devlet başkanları olan Rafsancani ve Hatemi, yeniden

inşa ettikleri dış politika paradigmaları ile, kendi damgalarını vurmuşlardır. Ne var ki, İran'da dış politika kararlarının 1979 İslâm devriminin temel varsayımları doğrultusunda oluşturulan anayasa tarafından belirlenmiş sınırların dışına çıkmayacağına da burada vurgulanması, İran'daki değişimin sınırlarını kavrama noktasında faydalı olacaktır. Bu durum, bizi, Mozaffari'nin ifadeleri ile "İran'da temel hedeflerin, diğer bir ifade ile 'öz'ün sabit kalırken metodolojik ve pratik değişimlerin yaşandığı"¹⁰ sonucuna götürmektedir.

İran-Arap İlişkilerinde Sorunlar

İran'da dış politika kararlarının alınma yönelik çözümlerinin yapıldığı yukarıdaki bölümle bu çalışmanın devlet düzeyindeki sınırları çizilmiş bulunmaktadır. Bölgesel düzeydeki çerçevenin belirlenmesi için de İran'ın Körfez bölgesindeki konumu ve Arap monarşileri ile arasındaki siyasal ilişkilerinin niteliğinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu bölümde böyle bir kaygıdan yola çıkılarak, Körfez'deki bölgesel düzen, bölge devletlerinin karşılıklı güvenlik algılamaları çerçevesinde, panoramik olarak ele alınacaktır. Böylelikle İran ve kısaca "Körfez İşbirliği Konseyi" (KİK) ülkeleri -Suudi Arabistan, Kuveyt, Umman, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn- olarak adlandırabileceğimiz ülkeler arasındaki sorunlar ve bu sorunların kaynakları üzerinde durulacaktır.

İran'ın Körfez'deki stratejik hedefinin bölgede temel bir "bölgesel güç" olmak olduğu rahatlıkla söylenebilir.¹¹ Bölgede İran'ın bu hedefine ulaşması yolundaki en önemli rakipleri, Irak ve Suudi Arabistan'dır. Dolayısıyla

⁷ Cordesman and Hashim, *Iran: Dilemmas of Dual Containment*, s. 123.

⁸ *The Constitution of Islamic Republic of Iran with Latest Amendment*, s. 48.

⁹ Cordesman and Hashim, *Iran: Dilemmas of Dual Containment*, s. 124.

¹⁰ Mehdi Mozaffari, "Revolutionary, Thermidorian and Enigmatic Foreign Policy: President Khatami and the Fear of the Wave". Bu makale, International Studies Association'ın 16-20 Şubat 1999 tarihinde Washington DC'de yapılan 40. yıllık konvansiyonunda sunulmuştur; ayrıca daha sonra da *International Relations*, Cilt 14, No 5 (Ağustos 1999) sayısında da yayınlanmıştır.

¹¹ Bölgedeki güvenlik yapılanması ve İran'ın bu yapı içindeki konumu ile ilgili daha geniş bir çalışma için bkz. Ramazan Kılınc, "Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezi'nde Güvenlik: Yapılanma, Algılamalar, Politikalar", *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, No 1 (İlkbahar 2000), s. 6-27.

bölge dışı güçlerin etkinliği bir kenara bırakılırsa, Basra Körfezi'nde İran, Irak ve Suudi Arabistan arasında "güç dengesi" kuramına dayanan üç kutuplu bir "bölgesel düzen" in kurulmuş olduğu söylenebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, bu üç kutuplu bölgesel düzenin klâsik Uluslararası İlişkiler kuramındaki "güç dengesi" kuramı ile birebir örtüşmediği gerçeğidir. Çünkü bu devletler arasındaki mevcut sorunlar, bu üç devletten her hangi ikisinin üçüncüsü aleyhine ittifak kurmasına el vermeyecek düzeydedir. Bir kere bu ülkeler arasında petrol piyasalarında yaşanan rekabet, ilişkilerin bütününe rengini veren ortak bir anlaşmazlık noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında, Irak ve Suudi Arabistan, İran'ın topraklarında yaşayan Şiileri kendilerine karşı kullanma potansiyeline sahip olmasından dolayı rahatsızlık duymaktadırlar. Yalnız başına Suudi Arabistan düşünüldüğü zaman da, bu ülkenin Irak'ın topraklarını genişletme tutkuları ve İran'ın devrimden miras kalan mesihanik idealleri altında tehdit algılamalarına sahip olduğu görülecektir. Bu gerginliklerin resmettiği tablonun okunmasından Körfez bölgesinde bütün tarafların bölgesel bir güç olmak için yarıştığı üç kutuplu bir güvenlik yapılanmasından söz etmek yerindedir.¹² Suudi Arabistan dışında kalan diğer KİK ülkeleri de, Suudi Arabistan'ın politikaları doğrultusunda hareket etmeyi çıkarları açısından yeğleyen ülkeler konumundadırlar. Bu ülkelerin Suudi Arabistan'la olan birliktelikleri sorunlardan ve birtakım güvensizliklerden âzade olmasa da, şu anki mevcut dengeler içerisinde İran ve Irak'tan gelebilecek tehditlere karşı başka çarelerinin olmaması, bu ülkeleri Suudi Arabistan'ın kucagina itmektir.

Basra Körfezi'nde güvenlik yapılanmasının kısaca resmedilmesinden sonra şimdi de İran ve KİK ülkeleri arasındaki gerginlikler, tarafların birbirlerine karşı algılamaları bağlamında ele alınacaktır. Bölgede yabancı bir gücün varlığına refleksif olarak karşı çıkan İran'ın KİK ülkeleri ile ilişkilerinde rahatsız

olduğu en önemli konulardan birisi, bu ülkelerin başta ABD olmak üzere, bölge dışı devletlerle güvenlik ittifaklarına girmesidir.¹³ İran, bölge dışı devletler sınıflandırmasına Batılı ülkelerin yanında, diğer Ortadoğu ülkelerinden olan Suriye ve Mısır'ı da katma eğilimindedir. Bunun yanında İran'ın BAE ile Abu Musa, Büyük ve Küçük Tunb adaları yüzünden yaşadığı sorunlar ile Bahreyn ve İran arasındaki sınır anlaşmazlıklarından kaynaklanan tarihi düşmanlıklar da bölgedeki gerginlik kaynaklarındandır. Mazidi bütün bunlara ilaveten, balıklılıkla ilgili düzenlemelerdeki anlaşmazlıklar, petrol politikalarındaki uyumsuzluklar ve Suudi Arabistan tarafından uygulanan hac kotalarını da, İran ve KİK ülkeleri arasında gerginlik yaratan faktörler olarak saymaktadır.¹⁴

KİK ülkelerinin de İran kaynaklı bir takım güven(siz)lik algılamaları bulunmaktadır. Her şeyden önce bütün KİK ülkelerinin monarşik yönetim yapısına sahip olmaları, bu ülke yöneticilerini cumhuriyet rejimine sahip komşu bir ülke olması bağlamında, İran'ın kendi meşruiyetlerine halel getireceği endişesini taşımalarına sürüklemektedir.¹⁵ İran'ın Körfez Arap monarşilerine yönelik bu tehdidi, geçen 20 yıl içerisinde içerik değişimine uğramıştır. Bu tehdit, devrimin ilk yıllarında kendini İslâmi fundamentalizm olarak ifade ederken, bugün yerini İran'da yaşanan reformların doğal sonucu olarak açık toplum tehdidinde bırakmıştır.¹⁶ Körfez Arap monarşilerinde yaşanan sosyoekonomik çıkmazlar, İran kaynaklı açık toplum talepleri ile birleştiği takdirde bölgede büyük fırtınaların kopmasına sebep olabilecek boyuttadır. Kısaca, içeriği ve tehdit doğrultusu ne olursa olsun, cumhuriyetçiliğin her zaman

¹² Kılınc, "Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezi'nde Güvenlik: Yapılanma, Algılamalar, Politikalar", s. 22.

¹³ Jerrold Green, "Iran and Gulf Security", David E. Long, Christian Koch (eds), *Gulf Security in the Twenty First Century*, (Dubai: The Emirates Center for Strategic Studies and Research, 1997), içinde s. 19.

¹⁴ Feisal al Mazidi, *The Future of the Gulf: The Legacy of the War and the Challenges of the 1990s*, (London: I.B. Tauris, 1993), s. 5.

¹⁵ Jerrold Green, "Gulf Security without the Gulf States", *The Harvard Journal of World Affairs*, Cilt 4, No 1, (1995), s. 79.

¹⁶ Jalil Roshendal, "Iran and the Emerging Greater Middle East", *Ders Notu*, (Ankara: ODTÜ, 20 Mart 2000).

için monarşizme bir tehdit teşkil ettiği açıktır. KİK ülkeleri, İran'ın ideolojik yayılma potansiyelinden ve KİK ülkelerini alt edebilecek askerî güce sahip olmasından kaynaklanan bir motivasyonla, İran'ın bölgede bölge dışı aktörlerin bulunmasını tasvip etmeyen politikasına kuşkuyla yaklaşmaktadırlar. Bu ülkeleri İran'a karşı rahatsız eden bir diğer sebep de, İran'ın, KİK ülkelerinde muhtemel bir Sünnî-Şii çatışmasını başlatabilecek potansiyeli elinde bulundurmasıdır. KİK ülkelerinden Sünnî bir aile tarafından yönetilen, ancak nüfusunun büyük bir bölümü Şii olan Bahreyn'de bu noktadaki tehdit algılaması had safhada iken, diğer ülkelerde de ihmal edilemeyecek Şii nüfusun olması sebebiyle göz ardı edilemeyecek bir konumdadır.

İran-Körfez Arap Monarşileri İlişkilerinde Değişen Kalıplar

Çalışmanın bu bölümünde İran'ın Körfez Arap monarşilerine yönelik dış politikasının Humeyni, Rafsancani ve Hatemi dönemlerinde nasıl bir evrim geçirdiği üzerinde durulacaktır. Bu dönemlerin adlandırılmasında Humeyni dönemini "devrim dönemi", Rafsancani dönemini "pragmatik barış dönemi", Hatemi dönemini de "demokratik barış dönemi" olarak tanımlayan Ramazani'nin terimleri tercih edilmiştir.¹⁷

Devrim Dönemi: Humeyni ve KİK Ülkeleri

1979 İslâm Devrimi ile beraber İran'da bir ihtilâl hükümeti kurulmuştur. Devrim fikrine dayalı bütün dünya görüşlerinde olduğu gibi bu hükümet de kendini ihtilâlin ve ihtilâlcilerin ülkedeki meşrûyetlerini güçlendirme temelli bir politikalar setini hayata geçirmeye adanmıştır. Devrim, rengini İslâmî değerlerin hayata geçirilmesinden aldığından dolayı, İslâm bu meşrûlaştırma sürecinin en önemli enstrümanı haline gelmiştir. İşte bundan dolayı bu dönem İran'ının dış politika anlayışının resmedilmesi için İslâm'ın Uluslararası İlişkiler görüşüne, en azından İran'da siyasal elitlerin İslâmî ide-

olojiden ne anladıklarına kısaca değinmek gerekmektedir.

Bu bağlamda söylenebilecek ilk şey, bu dönem İran'ında karar alıcıların tavır ve davranışlarına yön veren temel motivasyonun "İslâmın evrenselliği" fikri olduğudur.¹⁸ Bu durumda egemen ve eşit devleti temel aktör kabul eden Westfalya anlaşması ile inşa edilmiş olan uluslararası ilişkiler anlayışı yerine, referansını İslâm'dan alan yeni bir emperyal sistem ikame edilmeye çalışılmıştır. Chubin ve Tripp'in kullandığı şekli ile "İslâmî Soğuk Savaş" şeklinde adlandırılabilir bu yeni sistemde dünya, İslâm'ın egemen olduğu *dâr-ül İslâm* ve egemen olmadığı *dâr-ül harb* adlı birbiri ile mücadele eden iki kutuptan oluşmaktadır.¹⁹ Böyle bir sistem algılamasının doğal bir sonucu olarak barışçıl bir dünyanın ancak *dâr-ül İslâmın dâr-ül harbe* galebe çalması ile mümkün olabileceğine inanılmıştır. Buna ulaşmanın yolu olarak görülen cihat, teritoryal bir kazanç elde etmekten çok, ideolojik önceliklerin kabule zorlandığı bir enstrüman olma anlamı taşımaktadır. Böyle bir anlamlandırma da beraberinde, komünizmin hâmisisi olarak Sovyetler Birliği'ni, kapitalizmin hamisi olarak da Amerika Birleşik Devletleri'ni İran'ın "en büyük düşmanlar" olarak karşısına almasını getirmiştir.²⁰ Bu algılama, İran'ın kendisini İslâm'ın savunuculuğunu yapacak ülke olarak görmesi ve bu doğrultuda İslâm ülkelerini komünizmin ve kapitalizmin "şerr"inden korumakla vazifeli bilmesini öngören dış politikasının doğal bir sonucudur. Sariolghalam'ın formülasyonu bu dönem İran dış politikasının özünü açık bir şekilde anlatmaktadır. Sariolghalam, devrim döneminde İran dış politikasının kökenlerini İslâmî ideolojide bulan

¹⁸ Bu dönemin dış politikasına yön veren ideolojik kökenlerle ilgili geniş bir çalışma için bkz. Ervand Abrahamian, *Khomeinism: Essays on the Islamic Republic*, (Berkeley: University of California Press, 1993).

¹⁹ Shahram Chubin ve Charles Tripp, *Adelphi Paper 304: Iran-Saudi Arabia Relations and Regional Order: Iran and Saudi Arabia in the Balance of Power in the Gulf*, (London: Oxford University Press, 1996), s. 48.

²⁰ Mozaffari, "Revolutionary, Thermidorian and Enigmatic Foreign Policy: President Khatami and the Fear of the Wave," s. 7.

¹⁷ R. K. Ramazani, "The Shifting Premise of Iran's Foreign Policy: Towards a Democratic Peace?", *Middle East Journal*, Cilt 52, No 2 (İlkbahar 1998), s. 177-187.

üç kavramla açıklanabileceğini savunur: Şîa eşitlikçiliği, ideolojik merkezcilik, otantiklik. Şîa eşitlikçiliği ve ideolojik merkezcilik beraberinde Westfalyan devletler sistemi yerine İslâmî evrenselliği ikame ederken otantiklik de Batı karşıtlığına yol açmıştır.²¹

Böyle bir dış politika anlayışı çerçevesinde Humeyni, monarşinin İslâmî devlet anlayışı ile çeliştiğini iddia ederek, Körfez Arap monarşilerinin İslâmî olmadığını deklare etmiştir. Bunun da ötesine giderek bölgede kalıcı düzenin ancak "Büyük Şeytan"ın -Amerika- müttefikleri olan bu ülkelerdeki monarkların halk ihtilalleri yoluyla yerinden edilmesi ve devrim fikirlerinin ikame edilmesi ile sağlanabileceğini iddia ederek, bu ülkelerin yöneticilerine gözdağı vermiştir.²² Humeyni'nin bu radikal mesajı, zaten İslâmî bir meşrûiyeti sağlama sancıları ile kıvranan bu ülkelerin yöneticileri tarafından büyük bir endişe ile karşılanmıştır. Nitekim, İran'da devrimin gerçekleştiği yıl Suudi Arabistan'da da radikal İslâmcılar mevcut yönetime karşı bir isyan gerçekleştirmişlerdir. Netice itibari ile Humeyni'nin bu mesajı, bu ülkeler için taşıdığı potansiyel itibari ile kendi kamuoylarını mobilize etmesi açısından iç, devrim ideolojisinin bu ülkelerde hakim kılınması ideali ile de dış tehdit oluşturmuştur. Bu monarşik devletlerin temelde etnik ve dinî farklılıklar ile geleneksel kabile yapılarından kaynaklanan ulus devlet oluşturma süreçlerinde yaşadıkları sorunlar İran tehdidi ile birleşince, bu ülkeler yeni çıkış yolları bulma arayışına girişmişlerdir. Bu girişimler, ilk meyvesini 1980 yılında temelde İran'ın yayılcı politikalarını hedef alan Körfez İşbirliği Konseyi'nin (KİK) kurulması ile vermiştir.²³ KİK'in kuruluşu bu ülkelerin birbirlerine olan

tutunumunu (coherence) olumlu yönde etkilerken, İran'la olan ilişkilerinde daha gergin bir havanın yaratılmasına katkıda bulunmuştur. Bunun yanında yine aynı dönemde KİK ülkelerinin başta ABD olmak üzere bölge dışı güçlerle stratejik işbirliğini de, İran'a karşı bir politika olarak geliştirdiklerine şahit olacağız. İran, bundan sonraki dönemde yayılcı söylemini yoğunlaştırmış; KİK ülkelerinde yaşayan Şîileri de bu hedefinde stratejik bir kart olarak kullanmasını bilmiştir. Bu bağlamda, bu dönemde özellikle Bahreyn bu gerilimden nasibini en çok alan ülke olmuştur. Humeyni, nüfusunun yarısından fazlası Şîi olan Bahreyn'i ilhak edeceğini açıklamıştır. Bunun ötesinde Suudi Arabistan ve Kuveyt'teki Şîileri de devletleri aleyhine isyan etmeye çağırmıştır. Irak'ın 1980 yılında İran'a saldırısı ve yeni bir savaşın başlaması İran'ın Körfez Arap monarşilerine yönelik gücünü göreceli olarak erozyona uğrattıysa da, bu ülkelerin savaş esnasında Irak'a malî yardımda bulunmaları gerilimlerin tırmanması sonucunu vermiştir.²⁴

Devrim dönemi İran'ın Basra Körfezi'ndeki hedefleri kısaca şu şekilde özetlenebilir: KİK ülkelerinin kendisine karşı Irak'ı desteklemelerine engel olmak, Körfez'de siyasal ve askerî anlamda İran üstünlüğünü hâkim kılmak, KİK ülkelerinin ABD gibi bölge dışı güçlerle stratejik işbirliği kurmalarının önüne geçmek; KİK ülkelerinin monarklarının sosyal ve meşrûyetlerini yok etmek suretiyle kendi rejimlerini bu devletlere taşımak. Fuller, temel motivasyonları bu şekilde özetlenebilecek politikalar setini hayata geçirebilme noktasında, Humeyni yönetimini başarısız bulmaktadır, ki bu değerlendirme gayet yerindedir.²⁵

Pragmatik Barış Dönemi: Rafsancani ve KİK Ülkeleri

Rafsancani'nin iktidarda olduğu 1989 ve 1997 yılları arasında İran'da hem iç politikada hem de dış politikada bir paradigma değişimine gi-

²¹ Mahmood Sariolghalam, "Conceptual Sources of Post-Revolutionary Iranian Behaviour Toward the Arab World" Hooshang Amirahmadi (ed.), *Iran and the Arab World*, (London: Macmillan, 1993), içinde s. 19.

²² R. K. Ramazani, "The Emerging Arab-Iranian Rapprochement: Towards an Integrated US Policy in the Middle East?", *Middle East Policy*, Cilt 6, No 1 (Haziran 1998), s. 45-6.

²³ M. E. Ahrari, "Iran in the Post Cold War Persian Gulf Order" M. E. Ahrari, James H. Noyes (eds.), *The Persian Gulf after the Cold War*, (London: Praeger, 1993), içinde s. 85.

²⁴ Ramazani, "The Emerging Arab-Iranian Rapprochement: Towards an Integrated US Policy in the Middle East?", s. 46.

²⁵ Graham E. Fuller, *The "Center of the Universe": The Geopolitics of Iran*, (Boulder: Westview Press, 1991), s. 89.

dildiği görülmektedir. Rafsancani'nin öncülüğünü yaptığı bu değişimin nasıl bir dış politika anlayışına yol açtığını kavramak, bu değişimin hangi şartlar altında gerçekleştiğinin bilinmesine bağlıdır. Bu değişimin sebepleri arasında kaydedilmesi gereken ilk şey, 1988 yılında uzun zamandır devam eden İran-İrak savaşının sona ermiş olmasıdır. Bu savaş sırasında bir çok alanda yıkıma uğrayan İran, yeni bir yapılanma ihtiyacı içerisine girmiştir. Yeniden yapılanma, ideolojik endişelerin bir tarafa bırakılması, ekonomik ve teknik sorunların öne alınmasını da beraberinde getirmiştir.²⁶ Bu durumun bir neticesi olarak Humeyni döneminin ideolojik katı politikaları, yerini daha ılımlı pragmatik politikalara bırakmıştır. Bu geçişte İran'daki radikal eğilimler tam olarak tatmin edilememişse de, Hunter'in tespiti ile, radikallerin önceki dönemde ekonomi politikalarında başarısızlığa uğramaları, halkta ekonomik sıkıntıların yarattığı rahatsızlıklar ve radikallerin ahlâki konulardaki katı tutumunun yarattığı antipatik tepki, pragmatik politikalar için meşrû bir zemin sağlamıştır.²⁷ İran-İrak savaşının sona ermesinin yanında, Humeyni'nin ölümü ve Soğuk savaş döneminin bitmesi ile birlikte ideolojilerin itibar kaybına uğraması da, devrim dönemi politikalarından çark edilmesinde etkili olmuştur. İran'da ekonomik yaklaşımların önem kazanmasının bir başka sebebi de, Sovyetler Birliği'nin çözülmesidir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan ülkelerin sahip oldukları enerji kaynakları, İran'ı bu ülkelerde ekonomik kazançlar elde etme noktasında harekete geçirmiştir.²⁸

Böyle bir çerçevede filizlenen Rafsancani'nin pragmatik dış politikasında devlet başkanını karar alma mekanizmalarının merkezine yerleştiren 1989 yılında yapılan anayasa değişikliklerinin de büyük bir etkisi vardır. Ana-

yasada yapılan bu değişiklikler, devrim sonrası İran siyasal hayatındaki değişimler dikkate alındığında çok büyük öneme haizdir. Şöyle ki, bu değişikliklerle beraber devlet başkanı geleneksel karar alma mekanizmaları karşısında büyük bir manevra kabiliyeti elde etmiş ve izolasyonist politikalarından çark ederek açılım politikalarına geçme gücünü elinde bulundurmaya başlamıştır.

Rafsancani'nin dış politikası temelde şu ilkeleri içermektedir: İran'ın toprak bütünlüğünün korunması, uluslararası izolasyondan kurtarılması, dış ticaretin geliştirilmesi, sürdürülebilir bir gelişme çizgisinin yakalanması adına teknoloji transferine önem verilmesi, ekonomik yapılanmanın gerçekleştirilmesi için silahsızlanmaya vurgu yapılması.²⁹

Yukarıda açıklanan şartlar ve verilen ilkeler çerçevesinde şekillenen Rafsancani dönemi İran dış politikasında teknokrazi ve *laissez faire* ekonomik politikalarına önem verilmesi, İran ve KİK ülkeleri arasında göreceli bir yumuşamayı da beraberinde getirmiştir. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, bir geçişi resmeden Rafsancani dönemindeki dış politika, önceki dönemden kalan ipoteklerle bir takım sorunlar yaşamıştır. Rafsancani'nin hayata geçirmeye çalıştığı alışılmısın dışındaki bu yeni model ile ilgili olarak ülkede tam bir konsensüs sağlanamamış, devletin çeşitli organları arasında bazı tutarsızlıklara sıkça rastlanır olmuştur. Bu durum, Mozaffari'nin ifadeleri ile "geçiş döneminde İran'ın açılım politikalarını dumura uğratmış ve uluslararası izolasyon durumu, bu dönemde de devam etmiştir."³⁰ Netice itibarıyla bu dönemde her ne kadar KİK ülkeleri ile göreceli bir yumuşama sağlanmış ise de, hemen hemen bütün problemler yine çözümsüz kalmıştır. Rafsancani döneminin sonuna gelindiğinde, aşağıdaki sorunlar hâlâ tam bir çözüm bulabilmiş değildir:

²⁶ Mozaffari, "Revolutionary, Thermidorian and Enigmatic Foreign Policy: President Khatami and the Fear of the Wave," s. 10.

²⁷ Shireen T. Hunter, *Iran After Khomeini*, (New York: Praeger, 1992), s. 80.

²⁸ Ramazani, "The Emerging Arab-Iranian Rapprochement: Towards an Integrated US Policy in the Middle East?," s. 46.

²⁹ Saideh Loftian, "Iran's Middle East Policies Under President Khatami," *The Iranian Journal of International Affairs*, Cilt 10, No 3 (Sonbahar 1998), makaleye www.iran-ipsis.org/ipsis_m.htm adresinden ulaşılabilir.

³⁰ Mozaffari, "Revolutionary, Thermidorian and Enigmatic Foreign Policy: President Khatami and the Fear of the Wave," s. 12.

- BAE ile Abu Musa, Büyük ve Küçük Tunb adaları üzerindeki egemenlik sorunu.
- KİK ülkeleri ile İran arasında Arap-İsrail barış süreci konusundaki uyuşmazlıklar.
- ABD'nin Basra Körfezi'ndeki askerî yığınak yapmasına KİK ülkelerinin göz yumması, hatta bunu teklif eder bir konumda bulunmaları. Bunun da ötesinde bir çok KİK ülkesinin ABD ile ikili askerî anlaşmalara imza atmaları.

Yukarıda sayılan sorunların varlığına rağmen Rafsancani döneminin, önceki dönemle kıyaslandığında, çok daha ılımlı bir değişim dönemi olduğu ve kendisinden sonraki dönemde yapılacak radikal dış politika değişimlerine de bir nevi arka plân hazırladığı ileri sürülebilir. Bu ılımlı politika, ilhamını Rafsancani'nin, kendisini, devrim fikirlerini KİK ülkelerine yayma politikası yerine, Basra Körfezi'nde istikrarın inşa edilmesine adanmasından almaktaydı.

Bu dönemde İran'ı KİK ülkeleri ile yakınlaştıran bir diğer sebep de, Irak'ın Kuveyt'i işgalidir. Her ne kadar İran-İrak savaşı sırasında Suudi Arabistan ve Kuveyt, Irak'ı finansal olarak desteklemişlerse de, İran, Irak'ın Kuveyt'i işgali olayında bir öç alma motivasyonu ile hareket etmemiştir. Tam tersine, Rafsancani yönetimi Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi gerektiğini deklare ederek, BM'nin Irak'a yönelik bütün kararlarına uymuş ve bunun neticesinde Irak'a uygulanan yaptırımları desteklemiştir.

Demokratik Barış Dönemi: Hatemi ve KİK Ülkeleri

Hatemi, Mayıs 1997'de yapılan seçimlerle iktidara gelmiştir. Hatemi dönemi politikalarını Rafsancani'nin hayata geçirmeye çalıştığı pragmatist politikaların devamı olarak değerlendirmek yanlış olmasa gerektir. Hatemi, Rafsancani'nin özellikle ekonomik anlamda ülkenin yeniden yapılandırılmasını hedef alan reformlarını siyasal alana taşımış ve bu bağlamda demokrasi ve sivil toplum tartışmaları Hatemi dönemine damgasını vurmuştur.³¹ Hatemi

daha iktidara gelmeden önce İranlılara hür ve demokratik bir toplum için çalışacağını vaat etmiştir. Hatemi'nin bu yeni projesi ile birlikte siyasal hayatta dine dayanan meşrûyetin yanında halkın desteğine dayanan yeni bir meşrûyet türü de Hatemi ile birlikte İran'ın siyasal yaşamında etkinlik kazanmaya başlamıştır. Gerek seçim aşamasında Hatemi'nin demokratik söyleminin kazandığı oy oranı, gerekse son üç yıldır ülkede, özellikle genç kesimler tarafından yoğun bir şekilde seslendirilen demokratikleşme talepleri ve bununla ilgili gösteriler, artık İran'da kararların alınması aşamasında mollaların gerekçelerini yalnızca dine dayandırmasının imkânsızlaştığını göstermektedir. İran'da gerçekleştirilen bu gösteriler, ilhamını din yerine, Batı toplumlarından alan liberal değerlerden almaktadır. Ancak Hatemi, mücadelesini demokratik değerler ve İslâm'ın birbiri ile çelişmeyen değerler olduğu iddiası ile sürdürmektedir. Bu durum O'na Mozaffari'nin ifadeleri ile "hem halka hem de dine dayalı iki kutuplu bir meşrûyet" sağlamaktadır.³² Hatemi, esaslarını İslâm'ın *dâr-ül İslâm* ve *dâr-ül Harb* çatışmasından alan *ümme* kavramını siyasal içerikten çok kültürel anlamlarda kullanma yoluna gitmiştir.³³ Yani, bütün dünyanın İslâm'ın egemenliğine girmesi fikri yerine, İslâm kültürünün tanıtılması ve bunun kültürel alanın sınırları içerisinde kalması fikrini savunmaya başlamıştır.

Hatemi'nin demokratikleşmeyi temel alan bu görüşleri, dış politika uygulamalarında da kendini göstermiştir. Hatemi, iktidara geldiğinden bu güne, İran'ın devrimle beraber oluşturduğu mirasın tersine, diğer ülkelere karşı temelde iyi niyete dayalı politikalar zincirini hayata geçirmeye çalışmıştır.³⁴ Bu bağlamda Hatemi, hem Batı ülkeleri hem de Sov-

Robin Wright, *The Last Great Revolution: Turmoil and Transformation in Iran*, (New York: Alfred A. Knopf, 2000).

³² Mozaffari, "Revolutionary, Thermidorian and Enigmatic Foreign Policy: President Khatami and the Fear of the Wave," s. 16.

³³ *Ibid.*, s. 18.

³⁴ R. K. Ramazani, "The Shifting Premise of Iran's Foreign Policy: Towards a Democratic Peace?", *Middle East Journal*, Cilt 52, No 2 (İlkbahar 1998), s. 180.

³¹ İran'da Hatemi döneminde meydana gelen değişimin siyasal alandaki yansımalarının yanında sosyal ve kültürel değişimi konu alan ayrıntılı bir çalışma için bkz.

yetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletler ile diplomatik ilişkilerin başlatılması ve yoğunlaştırılması için çalışmıştır. Özellikle Batılı enerji firmalarının İran'da yatırım yapmasını kolaylaştıracak politikaları hayata geçirmiştir.³⁵ Bunun yanı sıra medeniyetler arası diyalogun dünyadaki sözcülüğü rolüne soyunmuştur. Birleşmiş Milletler 2001 yılını Hatemi'nin önerisi ile "Medeniyetler Arası Diyalog" yılı ilân etmiştir.³⁶ İran dış politikasında Hatemi ile birlikte başlayan bu paradigma değişimi, İran-Körfez Arap monarşileri ilişkilerine de yansımıştır. Hatemi'nin Körfez Arap monarşilerine yönelik politikası, temelde Körfez Bölgesi'nde işbirliğinin sağlanması ve bölge dışı güçlerin bölgedeki etkinliğinin kırılmasını yoluyla uzun soluklu bir istikrarın kurulmasını hedeflemektedir.

Körfez'de İran-Arap yakınlaşması, bu ilişkilerde üç önemli aşama sayılabilecek üç gelişme etrafında anlaşılabilir. Bunlar Hatemi hükümetinin oluşturulmasının hemen ardından Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin bölge ülkelerine yaptığı ziyaretler, Aralık 1997'de Devlet Başkanı Hatemi'nin başkanlığında Tahran'da toplanan İslâm Konferansı Örgütü, ve Hatemi'nin 1999 yılında Körfez Arap monarşilerine yaptığı ziyaret olarak sayılabilir.

İran dışişleri bakanı, İran'da yeni hükümetin kurulmasının hemen ardından Körfez Arap monarşilerini ziyaret etmiştir. Bu ziyaret vasıtası ile İran bu ülke liderlerine yeni hükümetin bölgede istikrarlı bir yapıyı arzuladığı mesajları iletilmiştir. Bu ziyaret sayesinde İran, bölgedeki dış güçlerin etkinliğinin kırılması gerektiğini ve bölge güvenliğinin bölge ülkelerinin kendi aralarında oluşturacakları bir işbirliği ile sağlanması gerekliliğini vurgulamıştır.

1997'de İran'da yapılan İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ) toplantısı, İran-Arap ilişkilerinin yumuşamasında önemli bir dönüm noktasıdır. Öncelikle, konferansa Körfez Arap ülkelerinin katılımı oldukça yüksek bir oranda gerçekleş-

miştir. Arap ülkelerinin konferansa olan ilgisi gözlemciler tarafından çok farklı nedenlere bağlanmaktadır. O dönemde Netanyahu'nun Arap-İsrail barış sürecinde Filistinlileri ziyadesiyle rencide edici tutumu, Arap dünyasında İsrail ve bu bağlamda Amerika karşıtı bir infiale sebep olmuştur. Dolayısıyla Arap ülkeleri, kamuoylarındaki bu duygusal ortamda İslâm ülkelerinin birliğine vurgu yaparcasına konferansa katılmak durumunda kalmışlardır. Belki, bu ülkelerin otokrati! yapısına bakarak, yönetimlerin halkın hassasiyetlerini dikkate almak durumunda olmadıkları öne sürülebilir; ancak şu da bir gerçek ki, 1979 İran devriminin temel sebeplerinden birisinin İran Şah'ının aşırı Amerikancı tutumu olduğu, bu liderlerin gözünden kaçmamaktadır.

İkinci olarak, konferans sırasında yaşanan dostane hava, İran-Arap yakınlaşmasına ve konferans sonrası dönemde işbirliğinin pekişmesine katkıda bulunmuştur.³⁷ Hatemi'nin konferansın açılışında yaptığı konuşmada dile getirdiği fikirler, başta Suudi Arabistan veliaht Prensi Abdullah olmak üzere diğer yöneticiler tarafından ilgiyle karşılanmıştır.³⁸ Hatemi konuşmasında Medine modeline dayalı İslâmî bir sivil toplumun önemini vurgulamıştır. Aynı zamanda, Batı medeniyeti ile yarışabilecek ve hatta onu egemenliği altına alabilecek İslâmî bir medeniyetin gerekliliğini belirtmiştir. Hatemi, böyle bir projenin hayata geçirilebilmesi için Batı medeniyetinin de öğrenilmesi ve bu projenin araçlarından birisi haline gelmesi gerektiğini söylemiştir. Bütün bunlara ilaveten, Körfez bölgesinde güven esasına dayalı bir istikrarın kurulması ümitlerini de seslendirmiştir.³⁹

Üçüncü olarak, konferans sonunda alınan kararlar, İran-Arap yakınlaşmanın pekişmesine

³⁷ *Ibid*, s. 53.

³⁸ Hatemi'nin konuşmasının tam metni için bkz. Statement by Sayyed Mohammad Khatami, President of the Islamic Republic of Iran and Chairman of the Eighth Session of the Islamic Summit Conference, Tehran, 9 December 1997, bu konuşmaya www.khatami.com.tr_adresinden ulaşılabilir.

³⁹ Ramazani, "The Emerging Arab-Iranian Rapprochement: Towards an Integrated US Policy in the Middle East?", s. 54.

³⁵ Mehmet Dikkaya, "Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun: Türkiye, Rusya ve İran", *Avrasya Dosyası*, Cilt 5, No 3 (Sonbahar 1999), s. 190.

³⁶ Roshendal, "Iran's Foreign and Security Policies: How the Decisionmaking Process Evolved," s. 111.

katkıda bulunmuştur. Bu konferans sırasında şu kararlar alınmıştır:

- Üye ülkelerin egemenlik, ülke bütünlüğü ve millî bağımsızlık prensiplerine saygı,
- Ülkelerin kendi iç işlerine dış güçlerin karışmasına karşı çıkılması,
- Uluslararası alanda tanınmış sınırların tartışılmazlığı,
- Sorunların diyalog ve görüşme yoluyla çözüme kavuşturulması,
- Terörizmle mücadelede işbirliğine gidilmesi⁴⁰.

Konferans sonunda alınan bu kararlar, Hatemi'nin "İran, kesinlikle hiçbir müslüman ülkeye karşı bir tehdit oluşturmamaktadır" beyanı ile birleşince Arap ülkelerinin İran hakkındaki kuşkularında da çözümler görülmüştür. Bu konferans sonrasında İran, ABD'nin İran'a uyguladığı ekonomik yaptırımlar karşısında Arap ülkelerinin desteğini almayı da başarmıştır.⁴¹

İran-Arap ilişkilerinin yumuşaması sürecindeki diğer önemli bir gelişme de Hatemi'nin 1999 Mayıs'ında bu ülkelere gerçekleştirdiği ziyaretidir. Bu ziyaretinde Hatemi, bu ülkelerin gerek idarecilerine gerekse halklarına barış içerikli mesajlar vermekten geri kalmamıştır. Suudi Arabistan'da "İslam ümmeti kendi arasındaki sorunları diyalogla çözmeli ve yabancı güçlere bağımlı olmamalıdır" açıklamasını yapmıştır.⁴² Bu ziyaret 1979 İran Devrimi'nden bu yana bir İran devlet başkanının bu ülkelere yaptığı ilk ziyaret olması açısından da büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu ziyaret, İran'ın Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerinde yumuşama isteğinin en açık göstergesidir.

İran'ın Körfez Arap monarşileri ile ilişkileri 2000 yılı içerisinde de artarak devam et-

miştir.⁴³ Şubat ayında İran'la Büyük ve Küçük Tunb adaları yüzünden en fazla soruna sahip ülke olan BAE, Tahran'daki büyükelçiliğini yeniden açmıştır. 2000 yılının ilk altı ayında Harrazi, Körfez Arap monarşilerinin hemen hepsinin yetkilileri ile karşılıklı görüşmeler yapmıştır. Aslında Harrazi, 24 Ocak 2000 tarihinde İran'ın BAE ile ilgili ilişkileri konusundaki bir röportajında Hatemi dönemindeki süreci kısaca şöyle anlatmaktadır: "İran'ın Körfez ülkeleri ile olan ilişkileri, geçmişle kıyaslandığında, çok fazla ilerlemiştir ve BAE ile olan ilişkilerimiz de bu genellemenin dışında değildir. Bugün itibarıyla BAE ile hacmi yılda bir milyon dolara varan ekonomik ve ticarî ilişkilerimiz tarihin hiçbir döneminde olmadığı bir noktadadır. Bunun yanında iki ülke halkları arasında da iyi ilişkiler tesis edilmiştir."⁴⁴

Bu olumlu gelişmelerin yanında iki tarafın ilişkileri arasında bir takım sorunların olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Her ne kadar aralarında bir takım yumuşamalar görülse de İran ve BAE arasındaki toprak konusu çözümlenebilmiş değildir. Bunlardan daha da önemlisi, Körfez Arap ülkeleri, İran'daki gelişmelerin doğal bir sonucu olarak meşruiyet krizleri ile karşı karşıyadırlar. Nasıl ki bundan 22 yıl önce Humeyni, bu ülkelerdeki monarşik yapının İslâmî olmadığını söylediğinde bu ülkeler bir meşruiyet krizi ile karşı karşıya kalmışlar ise, bugün de İran'da görülmeye başlanan demokrasi ve sivil toplum dalgası bu ülkelerin otokrat yapısının meşruiyetine karşı bir tehdit oluşturmaktadır.

Her ne kadar bu çalışmada İran dış politikasında anlayış değişikliklerinin İran-Körfez Arap monarşileri ilişkilerine yansımalarının anlatılması hedeflenmişse de, bu ilişkilerin niteliğindeki değişimde İran dış politikasını etkileyen global ve bölgesel eğilimlerin de önemli bir rolü vardır. Mesela Soğuk Savaş sonrası liberal değerlerin dünyada iyice yayılmaya başlaması ile, Hatemi tarafından seslendirilen

⁴⁰ *Ibid*, s. 55.

⁴¹ Sefer Turan, "İran Cumhurbaşkanı Hatemi: İslâmî Bir Sivil Toplumda Devlet Hizmetkardır", *Sözleşme*, Sayı 3 (Ocak 1998), s. 53.

⁴² "Iran's Khatami Calls for Unity Among Muslim Nations", *CNN Interactive*, 14 May 1999, habere <http://www.cnn.com/world/meast/9905/14/iran.syria.reut> sayfasından ulaşılabilir.

⁴³ İran ve KİK ülkeleri arasındaki diplomatik görüşmelerle ilgili detaylı bilgi için İran Dışişleri Bakanlığının www.mfa.gov.ir adresindeki web sitesine bakılabilir.

⁴⁴ www.mfa.gov.ir.

açık toplum taleplerinin aynı zamanda meydana gelmesi, bir rastlantı değildir. Bunun yanı sıra, ABD yaptırımlarının İran'ı yeni partnerler aramaya itmesi, İsrail'in özellikle Netanyahu döneminde Oslo Görüşmelerinde alınan kararları yerine getirme noktasında gösterdiği kayıtsızlık, Körfez Arap monarşileri ve İran arasındaki ilişkilerin yumuşamasında etkili olmuştur.

Sonuç

1989 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ile İran'da devlet başkanları dış politika kararlarının alınmasında etkin bir konuma gelmişlerdir. Bunu takip eden yıllar İran'da dış politika anlayışları noktasında aşamalı olarak bir değişimin yaşandığı yıllar olmuştur. Humeyni, izolasyonist ve devrimci bir dış politika anlayışını hayata geçirirken, onu takip eden dönemin devlet başkanları Humeyni'nin mirasını zayıflatmış ve İran toplumunu aşamalı da olsa dün-

yaya açmaya çalışmışlardır. Rafsancani döneminde değişimin odak noktası ekonomik yeniden yapılanma olmuş, İran-Irak savaşının miras bıraktığı yıkım onarılmaya çalışılmıştır. Hatemi, temelleri Rafsancani döneminde atılan değişimin sınırlarını genişletmiş ve bunu siyasal alana taşıyarak demokrasi ve sivil toplumun önemini vurgulayan bir politika izlemiştir. Tüm bu dönemler boyunca İran'ın Körfez Arap ülkeleri ile olan ilişkileri yeniden şekillenmiştir. Bugün için bu ilişkiler hakkında "birbiri hakkında iyi duyguların yanında kuşku da besleyen iki tarafın ilişkileri" yorumunu yapmak yanlış olmasa gerektir. Bu ilişkilerin gelecekte nasıl bir şekil alacağını ise büyük oranda İran iç politikasındaki muhtemel değişimler belirleyecektir. Eğer, Hatemi ve O'nun savunduğu fikirler İran'ın geleceğine hâkim olabilirse İran'ın bu monarşilerle olan ilişkilerinde bir ilerleme olacağını söylemek mümkündür.

Düzeltilme ve Özür

Liberal Düşünce Bahar 2001 sayısında, Mehmet Tefik Gülsoy'un "*Anayasa Mahkemesi Kararlarında Ölçü-Norm ve Siyasal Alanın Sınırı Olarak Başlangıç İlkeleri*" başlıklı yazısının son paragrafı eksik yayınlanmıştır. Söz konusu paragrafın tamamı aşağıdadır. Düzeltir, yazardan ve okuyuculardan özür dileriz.

"Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşundan bu yana, bir çok parti kapatma kararı veren Mahkeme, Başlangıç'ta da yer alan ilkelere dayanarak siyasal alanın sınırlarını çizirken, özellikle şu değerlerin altını çizmiştir: a) Türk Milliyetçiliği ve Atatürk Milliyetçiliği, b) laiklik, c) Türklüğün milli ve manevi değerleri, ç) Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, d) Atatürk devrimleri, e) Sınıf egemenliği, f) Azınlık yaratma yasağı. Mahkeme, Başlangıç'ta yer alan bu alan ilkeleri siyasal alanın sınırlanmasında sıklıkla kullanırken, "bu Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuku düzeni" ilkesini ise çoğunlukla dar kalıplar içinde değerlendirmiştir. Bununla birlikte, sayıları az olan bazı kararlarında bu ilkeyi yine Başlangıç'ta yer alan "çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma azmi" ilkesinin doğru anlamı olan evrensel ilkeler doğrultusundaki hürriyetçi demokrasiyi hakim kılmak yönünde yorumladığı görülebilmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin esas tutumunun da bu yönde olması gerekir."